

Namık Kemal'in Bakış Açısıyla Kolera ve Karantina

Beyhan Kanter*

Öz

Tanzimat Dönemi'nin önde gelen yazarlarından Namık Kemal, siyasi, sosyal, edebî ve iktisadi meselelerle ilgili görüşlerini gazete yazılarında ve hususî mektuplarında dile getirmiştir. 1831'den itibaren İstanbul'da farklı zaman dilimlerinde görülen ve gündelik hayatı ciddi şekilde etkileyen kolera salgınları da Namık Kemal'in gazete yazılarında ve mektuplarında ele aldığı konulardan biridir. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde belirli aralıklarla görülen kolera salgınları, halk sağlığını ciddi anlamda etkilemiş ve karantina uygulamalarının yapılmasına neden olmuştur. Kolera ve karantina uygulamalarıyla ilgili bireysel tecrübelerini ve gözlemlerini yazılarına aktaran Namık Kemal'in söz konusu yazıları Osmanlı'daki kolera salgınları ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu makalede Namık Kemal'in gazete yazıları ve hususî mektuplarında kolera salgınının ve karantina uygulamalarının nasıl ele alındığı devrin koşulları bağlamında irdelenecektir. Mektuplardaki tarihlendirmelerde, mektupları yayına hazırlayan Fezziye Abdullah Tansel'in tespitleri dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, kolera, salgın hastalık, karantina.

---

* Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

E-mail: beyhankanter@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-9848-022X>

Geliş Tarihi: 11.11.2020 ■ Kabul Tarihi: 31.12.2020

Cholera and Quarantine from The Perspective of Namık Kemal

Beyhan Kanter*

Abstract

Namık Kemal, one of the pioneering writers of the Tanzimat era, expressed his views about the political, social, literary and financial issues in newspaper columns and his private letters. The cholera epidemic which prevailed in Istanbul several times starting from 1831 on and affected daily life significantly, was reflected on the columns and letters of Namık Kemal as well. The Ottoman Period after the 19th century involved cholera epidemics taking place in several intervals, influencing public health dramatically and causing a number of decisions of quarantine. Namık Kemal's aforementioned writings which included his personal experiences and observations on the cholera epidemic and quarantine applications, provides information on the cholera epidemic and its treatment methods in the Ottoman period. In this article, I explore how Namık Kemal investigated the cholera epidemic and the quarantine applications in his newspaper columns and private letters.

Keywords: Namık Kemal, Cholera, epidemic, quarantine

---

* Prof. Dr., Mardin Artuklu University

E-mail: beyhankanter@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-9848-022X>

Received Date: 11.11.2020 ▪ Accepted Date: 31.12.2020

Giriş

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatının kurucu isimlerinden Namık Kemal, yaşadığı devrin siyasal, sosyal, iktisadî ve edebî meseleleriyle yakından ilgilendiği, görüşlerini gerek edebî eserlerinde gerekse de gazete yazılarında açık sözlülükle dile getirmekten çekinmemiştir. Namık Kemal'in sosyal meselelerle ilgili bireysel ve toplumsal kaygılarını, çözüm önerilerini makalelerinin yanı sıra yakın dostlarına ve ailesine yazdığı hususî mektuplarında da görmek mümkündür. Bu bağlamda 19. Yüzyılda, tüm dünyada ve Osmanlı Devleti sınırlarında yaygın olarak görülen kolera gibi ölümcül sonuçlar doğuran bulaşıcı hastalıklar, söz konusu hastalığın yayılma sürecine tanıklık eden ve karantina uygulamalarından da etkilenen Namık Kemal'in yazılarında ve mektuplarında ele aldığı konulardan biridir. Namık Kemal, koleranın bireysel ve toplumsal sonuçlarını kimi zaman önerilerle, kimi zaman eleştirilerle, kimi zaman da ironik bir perspektiften anlatır. Yaşadığı devrin koleraya yönelik tedavi yöntemlerinden ve uygulamalarından bahsederek 19. Yüzyılın ikinci yarısında devletin, halkın ve doktorların kolera karşısındaki tutumlarını kendi gözlemleri ve deneyimleri üzerinden yansıtır.

Küresel ölçekte seyreden salgın bir hastalık olan ve Hindistan'daki Ganj Nehri deltasından yayılmaya başlayan kolera, 19. Yüzyılın başından itibaren 1817-1824, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1875, 1881- 1896, 1889- 1923 ve 1961-1991 yılları arasında 7 dalga hâlinde neredeyse bütün kıtalara farklı zaman dilimlerinde yayılmıştır (Kılıç, 2020). Osmanlı sınırlarında ilk kez 1822'de etkisini hissettiren ve 1831'den itibaren İstanbul'da da görülmeye başlayan ve *Takvim-i Vekâyi*'de "illet-i cedîde", "emrâz-ı şedîde ve vâhime" ifadeleriyle tanımlanan kolera ile ilgili özellikle basın yoluyla halk uyarılmaya çalışılmış, karantina uygulaması ve alınması gereken tedbirler hakkında bilgiler verilmiştir.

Söz gelimi *Takvim-i Vekâyi*'nin 11 Kasım 1831 tarihli nüshasında "Fünûn" başlığı altında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin yeni bir hastalık olan kolera hakkındaki araştırmalarına yer verilir. Söz konusu yazıda koleranın evvela Hindistan ikliminde tahminen 1230 tarihlerinde görülmeye başladığı ve Behçet Efendi'nin bu konuda bir risale yazdığı anlatılır. Öte yandan *Takvim-i Vekâyi*'de halkı panikletmemek için koleranın halkın endişe ettiği kadar tehlikeli olmadığı da diğer bulaşıcı hastalıklarla kıyaslanarak ve Avrupa'daki bulaşma oranları verilerek izah edilmeye çalışılır. Bununla birlikte Avrupa'da hastalığın yayılma hızı, insanların hastalığı ciddiye almamalarının neden olduğu ölümcül sonuçlar, kolera illetinden korunmanın yolları ve hükümetin aldığı tedbirler de gazete haberlerine yansımıştır.

1831’de İstanbul’da görülen kolera salgını uzun yıllar müteaddit aralıklarla devam etmiş, binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, 1831’de halkı uyarmak ve kolera hakkında bilgi vermek amacıyla *Kolera Risalesi*’ni yazar. Söz konusu risale, devlet tarafından sivil ve askeri görevlilerin yanı sıra muhtarlıklara da dağıtılır. Bu salgın dolayısıyla İstanbul’da karantina teşkilatının kurulması da gündeme gelir. İstanbul’da kolera ikinci kez 1847’de görülmüş olup 1846’dan itibaren İran’dan yayılmaya başlamıştır (Yıldırım, 1994). Ünlü bes-tekâr Hamâmîzâde İsmail Efendi, 1846’da Mekke’deki ciddi boyutlara ulaşan kolera salgını yüzünden vefat edenler arasındadır.

İstanbul’da 1865 yılı Temmuz ayında başlayan kolera salgını ise “büyük kolera” olarak adlandırılır ve yaklaşık dört ay boyunca halk sağlığını ciddi anlamda tehdit eder. Ekim ayında biten bu salgın, İstanbul’un gördüğü en büyük afetlerden biri olarak kayıtlara geçer. Salgının bitmesinde koleranın yoğun olarak görüldüğü çevrede yayılan Hocapaşa yangınının önemli bir rolü olmuştur. Zira ateşin sağladığı çevresel hijyen, ölümlerin azalmasına etki eder (Ayar, 2007). Devrin önemli yayın organlarından *Tasvir-i Efkâr*’da koleranın yayılma hızı, koleradan korunma yolları, devletin aldığı tedbirler, ülkenin farklı bölgelerinde hastalığın ne şekilde seyrettiği ve halkın kolera karşısındaki tutumu gibi hususlar salgın bitene kadar duyurulmaya çalışılır.

Tasvir-i Efkâr’da koleraya yakalananların ve kolera yüzünden ölenlerin sayısı ve salgınının semtlere göre dağılımı da farklı gazetelerden alıntılarla verilmiştir. Ayrıca ülkenin farklı bölgelerindeki kolera vakalarının sayıları ile ilgili kısa notlar düşülmüştür. Öte yandan *Tasvir-i Efkâr*’daki önemli haberlerden biri de Meclis-i Sıhhiye azaları ve bazı doktorların sadrazamın huzurunda toplanarak kolera ile ilgili tedbirleri müzakere etmelerine, zabitanın ham meyva satılmasını engellemesine ve İstanbul’un her tarafına doktorların tayin edilmesine ilişkindir. Gazetenin 19 Temmuz 1865 tarihli sayısında karantina uygulamaları ile ilgili de bilgi verilir (Koloğlu, 2005). *Tasvir-i Efkâr* gazetesi yazarlarından Namık Kemal de 1865’ten itibaren belirli aralıklarla tanık olduğu kolera salgınlarıyla ilgili düşüncelerini, bireysel tecrübelerini ve gözlemediği dehşet tablolarını çeşitli vesilelerle kaleme almıştır.

Namık Kemal’in Mektuplarına ve Yazılarına Yansıyan Kolera ve Karantina Deneyimleri

Tarih boyunca milletleri sadece sağlık açısından değil aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve iktisadi bakımdan da derinden etkileyen salgın hastalıklar, toplumların

gündelik hayat akışlarına ket vurduğu gibi bireylerin toplumsal manadaki varlık alanlarının daralmasına da neden olur. Salgın hastalıklar neticesinde ortaya çıkan karantina uygulamaları, sağlığın korunması açısından bir zorunluluk olmasına rağmen sosyolojik ve iktisadî kırılmaları ve yeni sosyolojik yapılanmaları da beraberinde getirir. Osmanlı Devleti de siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda ciddi krizlerle karşı karşıya kaldığı 19. Yüzyıl boyunca farklı zaman dilimleri içerisinde salgın hastalıklara -özellikle de koleraya - karşı mücadele etmek ve karantina uygulamalarında bulunmak mecburiyetinde kalmıştır. Söz gelimi II. Mahmut Dönemi'nde Hindistan'dan Yakın Doğu yoluyla bütün Avrupa'ya yayılan bir kolera salgını söz konusudur. Koleranın Avrupa'ya yayılmasında Osmanlı Devleti bir köprü oluşturduğu için padişahın emriyle karantina uygulamasına geçilmiştir. Âlimler ve halk arasında karantinaya olumsuz yaklaşan ve karantinayı caiz görmeyen kişilerin görüşlerini bertaraf etmek için kitaplar yazdırılmış, *Takvim-i Vekâyi*'de karantinanın faydalarını anlatan yazılar yayımlanmış, 1835'te Dâr'ül Etibbâ adıyla ilk karantina müdürlüğü kurulmuştur (Berkes, 2006).

1865'te Hicaz'da başlayıp İstanbul'a kadar ulaşan kolera salgını ise karantina uygulamalarına ve devlet nezdinde alınan tedbirlere rağmen binlerce kişinin ölümüne ve dehşet görüntülerine yol açmıştır. Söz konusu salgın, devrin basınında da geniş yer tutmuş ve imkânlar dâhilinde halk bilgilendirilmeye çalışılmış, tedbirleri uygulamanın önemi konusunda ciddi uyarılarda bulunulmuştur. Ayrıca 1866'da Uluslararası İstanbul Sağlık Konferansı düzenlenmiş, 1867'de de *Kolera Nizamnâmesi* yürürlüğe konmuştur (Yıldırım, 1994).

Halkın sosyal yaşamını ciddi şekilde etkileyen 1865 kolera salgını, edebiyat ve basın faaliyetlerine de etki eder. Söz gelimi Münif Paşa tarafından çıkarılan ve âdeta bir okul görevi gören *Mecmua-i Fünûn* dergisinin yayınına kolera yüzünden bir süre ara verilir (Tanpınar, 1988). Kolera salgınının neden olduğu tecrit ve ölümler, gazete haberlerinin yanı sıra Namık Kemal'in hususî mektuplarında da günlük hayata etki eden olumsuzluklarıyla yer alır. Namık Kemal'in 1865 salgını nedeniyle evde oturup ilmî çalışmalara yoğunlaşmasını, devrin önemli divan şairlerinden üstadı Leskofçalı Galib'e İstanbul'dan yazdığı Eylül 1865 tarihli mektubunda görmekteyiz.

1865 kolera salgınının dehşeti, Namık Kemal'in bireysel gözlemlerini ve deneyimlerini yansıtmasının yanı sıra söz konusu süreçte halkın genel durumu ve tedbirlerin uygulanıp uygulanmaması hakkında da ipuçları sunmaktadır. Nitekim, Namık Kemal, salgın sırasında Tuna'da ikamet eden Leskofçalı Galib'e yazdığı Ağustos 1865 tarihli mektubunda; iki aydan beri ateşler saçarak ölümcül dehşetiyle

ortaya çıkan kolera yüzünden pek çok kişinin kırlara ve ovalara kaçtıkları hâlde ölümün onları kovalamayı bırakmadığını ve bir şekilde yakaladığını söyler. İnsanların koleraya yakalanmamak için köylerde ya da daha sakin yerlerde inzivaya çekilmeye ilişkin tedbirlerinin de sonuçsuz kalması, salgının yayılma hızını yansıtmaktadır. Öte yandan Rebi'ülevvel'in onuncu günü (3 Ağustos) 1000'den fazla kişinin öldüğünü ancak bu sayının son zamanlarda düştüğünü ifade etmesi, salgının ölümcül etkisinin azalmaya başladığının işaretidir (Namık Kemal, 2013a).

Osmanlı Devleti'nde kolera salgınları sırasında gerçekleştirilen karantina uygulamaları halkın sosyal ve iktisadi hayatını ciddi anlamda etkilemiştir. Bu çerçevede Namık Kemal, hususî mektuplarında özellikle kolera salgınları sırasında maruz kaldığı karantina deneyimlerinden de bahseder. Nitekim mezkûr mektubun hemen akabinde yazdığı Eylül 1865 tarihli mektubunda da koleranın şiddetli zamanlarında karantinada kaldığını dile getirir. “İletin zamân-ı şiddetinde Kapular bayağı ta' til hükmüne girdiğinden, bendeniz dahi sokakların dehşetini görmemek üzere, bir müddet sokağa çıkmadım ve bu sırada sâir kitaplarla berâber meşhur Voltaire'in felsefiyatını okudum” (Namık Kemal, 2013a, s.23) ifadeleriyle, hastalıktan dolayı devlet dairelerinin kapalı olduğunu, tıpkı bugünkü koronavirüs salgınında olduğu gibi, sokakların da sıkıntılı olduğunu söyler. Öte yandan karantinadan dolayı evde kaldığı sürede çeşitli kitapların yanı sıra Voltaire'in eserlerini okuduğunu ifade ederek Voltaire'in fikirlerini incelediğini dile getirir. Leskofçalı Galib'e yazdığı bu mektuptaki yorumlarından anlıyoruz ki salgın şiddetini giderek arttırmaktadır. Bu mektubun devamı niteliğinde olan ve yirmi gün sonra kaleme aldığı Ekim 1865 tarihli kısımda, mektubun müsveddesini temize çekmekle meşgul olduğu sırada yakın dostlarından Refik Bey'in kolera yakalandığı haberini aldığını ve onun durumuyla ilgilendiğini, ertesi gün de vefatını duyduğunu derin bir teessürle yazar. Bu üzüntüden dolayı o zamandan beri elinin kalem tutmadığını ifade eden Namık Kemal, mektubunun gecikme gerekçesini de böylelikle açıklamış olur:

“Şu arızamı bundan yirmi gün evvel tesvîd etmiş idim. Tebyîzi ile meşgul olduğum hâlde, bizim bî-çâre Refik Bey'den dahi kolera tutulduğu haberi gelmekle, o gün 'iyâdeti ile meşgûl olarak, ertesi gün dahi vefat ettiğinden ve kendisine olan muhabbetimin derecesi ma'lûm-ı âlileri olduğundan, o zamandan beri kederimden kalem tutmağa elim varmamış idi” (Namık Kemal, 2013a, s.25).

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, Mustafa Refik Bey'in “İstanbul sekencesini perişan eden büyük kolerada vefat ettiği esnada yirmi üç yaşında” (2002, s. 1847) olduğunu söylemektedir. *Ruznâme-i Ceride-i Havadis ve Tercümân-ı Ahvâl* gazetesinde yazılarıyla dikkat çeken ve *Mir'at* dergisini neşreden Refik Bey'in genç yaşta

koleradan ölümü devrin basınında ve edebiyat muhitlerinde oldukça geniş yer bulmuş, edebî mahfillerde bu ölümün oluşturduğu teessürat konuşulmuş ve Recaiẓâde Mahmut Ekrem, genç şair hakkında 5 Mart 1884 tarihli “Refik” başlıklı bir şiir yazmıştır (İnal, 2002). Ekrem, Zemzeme II’de söz konusu şiiri, Refik Bey’in bir şiirini hatırladıktan sonra onun genç yaşında ölümünün yol açtığı hüznle kaleme aldığını söyler (Recaiẓâde Mahmut Ekrem, 1997). Refik Bey’in kolera yüzünden genç yaşta hayatını kaybetmesi; özellikle Namık Kemal’i derinden etkilemiştir. Nitekim Namık Kemal, 1873’te sürgüne gönderildiği ve 38 ay kaldığı Magosa’da bulunduğu sırada Recaiẓâde Mahmut Ekrem’e yazdığı bir mektubunda da Refik Bey’in bir resmine bakarak nasıl duygulandığını anlatır. Büyük kolerada Refik ile birlikte yalaya geldikleri günü derin bir teessürle hatırlatır ve Refik Bey’in ölüm döşğinde iken çektiği ızdırabın gözünün önünden bir türlü gitmediğini söyler:

“[...] Hatırında mıdır?... Büyük kolerada Refik ile yalaya gelmiş idin. [...] O, dâimâ mezar gibi dehşetli bir sükûnet içinde idi; sen dâimâ hayat gibi emniyetsiz bir şatâret hâlinde idin. [...] Çok mu sayıklıyorum?.. Gönlümden neler geçtiğini bilsen ma’zur tutardın. [...] Refik’in, rahat-döşge dedikleri bister-i memâtta çektiği ızdırıp, hâlâ gözümün önünden gitmiyor. Hâlini düşündükçe, küsûf-ı ebedî’ye tutulmuş bir kamer sanıyorum... Biraz daha ağlayacağım” (Namık Kemal, 2013a, s.461).

Öte yandan Leskofçalı Galib’e yazdığı Ekim 1865 tarihli mektubun ilerleyen kısımlarında Refik Bey’in kardeşi Rıza Bey’in, tıbbiye tarafından Sultan Mehmet civarına yardımcı olarak tayin edildiğini, doktorların kaçması üzerine orada kalan birkaç arkadaşı ile birlikte gece gündüz binlerce hastaya baktığını ve genç tıbbiyelinin bedeninin güçsüzleşerek koleraya yakalandığını ve bu durumun kendisini çok üzdüğünü yazması, koleranın sağlık öğrencileri ve çalışanları üzerindeki psikolojik ve ölümcül etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Namık Kemal, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde (21 Eylül 1865) yayımladığı bir yazıda da hem Refik Bey’in genç yaşta koleradan ölümünden duyulan üzüntüyü hem de kolera salgınının dehşetini anlatır. Söz konusu yazısında, bir müddetten beri İstanbul halkına musallat olan koleranın ortadan kalktığını ancak gönüllerde unutulmayacak kederlere yol açtığını söyleyerek hastalığın sebep olduğu ölümleri -özellikle Refik Bey’i ima ederek- hatırlatır. Koleranın İstanbul’un her tarafında aynı şiddetle görülmediğini dile getiren Namık Kemal, ölüm sayıları ile ilgili bilgilerin muhtelif olmasını da eleştirir. Gazetelerde yer alan resmi ölüm sayıları ile komisyon tarafından bazı kimselere özel surette gönderilen raporlardaki sayılar arasında uyumsuzluk bulunduğunu, bu nedenle de doğru bir fikre sahip olmanın pek mümkün

görünmediğini ifade eder. “Hele bazı erbâb-ı vukûfun beyânına göre bu defaki kolera yalnız şimdîye kadar İstanbul’da üç defa daha zuhûr etmiş olan emsâlinde değil 27 tarihinden beri vukû bulan vebâlardan bile daha şedîd imiş” (Namık Kemal, 1865, s.2) ifadelerinde 1865 kolerasının daha önce görülen kolerelerden daha şiddetli olduğuna dair beyanları yansıtır. Yazının odak noktasını ise kolera yüzünden vefat eden Refik Bey oluşturur. Refik Bey’in eğitim hayatındaki başarılarını öven Namık Kemal, onun basın faaliyetleri ve eserleri hakkında da bilgi verir. Kolera salgını zamanında fedakâr bir şekilde canından vazgeçecek kadar gayret gösteren Refik Bey’in kardeşinin de ağabeyinden 17 gün önce vefat ettiğini kaydeden Namık Kemal’in Refik Bey ve kardeşi hakkında verdiği bu bilgiler, kolera’nın ölümcül sonuçlarını doğrudan örneklendirmektedir.

Leskofçalı Galib’e yazdığı mektuplar, daha çok edebî içeriklerle kaleme alınmalarına rağmen salgının dehşeti zaman zaman Namık Kemal’in edebî sohbet dışına çıkarak hocasına salgın hakkında bilgi vermesine dönüşmüştür. Bu bağlamda kolera’nın Tuna’da da ortaya çıktığına dair gazetelerde bazı haberler okuduğunu söyleyen ve hocasına perhizine dikkat etmesini tavsiye eden Namık Kemal, kendi tecrübelerinden de yola çıkarak beslenme ile ilgili birtakım önerilerde bulunur. Mektubun yazıldığı sırada Tuna vilayetinde bulunan Leskofçalı Galib’e; “Koleranın orada dahî zuhûruna, gazetelerde bazı sözler görüyorum; eğer sahih ise müdhiş...” (Namık Kemal, 2103a, s.26) ifadeleriyle tehlikenin boyutları hakkında okuduklarını dile getirdikten sonra üstadının koleradan korunması için bazı tavsiyelerde bulunur. Mithat Cemal Kuntay’a göre Namık Kemal’in bu telaşı, Refik Bey’in kolera’dan ölümünün ona hayatındaki en büyük acılardan birini yaşatmasından kaynaklanır. Zira Namık Kemal, Magosa’da sürgündeyken bile Refik Bey’e ağlar (Kuntay, 2010). Nitekim bu acının yol açtığı korku ve endişeyle üstadının perhizine dikkat etmesini, bamya ve fasülyenin zamanı geçmese yenmesinin faydalı olacağını öte yandan patlıcan, üzüm, kavun, karpuz ve özellikle incirin zararlarının basit tecrübelerle ispatlandığını söyler:

“Şimdiki hâlde bamya ve fasülyenin vakti geçti; ânların ekli mücâz ise de bulunamaz. Badıncan ve üzüm ve kavun ve karpuz ve bi’l-husus incirin mazarratı, tecârib-i adîde ile sabit oldu” (Namık Kemal, 2013a, s.26).

Namık Kemal’in kavun ve karpuz hakkındaki görüşleri, tarihsel verilerle de doğrulanmaktadır. Söz gelimi Behçet Efendi’nin *Kolera Risalesi*’nde fasülye gibi sindirimi kolay olan besinlerin yenilmesi, erik, şeftali, salatalık, kavun ve karpuz gibi

meyvelerin yenilmemesi tavsiye edilir (Behçet Efendi, 1831). Bu bağlamda İstanbul'da hastalığın yayılmasına sebep olduğu gerekçesiyle kavun ve karpuz satışı da yasaklanmıştır (Koloğlu, 2005).

Namık Kemal'in, kolera salgını sırasında yazdığı mektuplarında hem beslenme hem de beden bakımı ile ilgili tavsiyeler verdiği görülmektedir. Söz gelimi Leskofçalı Galib'e, yemeği et ve pilavla karıştırarak ancak mideyi rahatsız etmemek için de kabak ve semizotu gibi sebzelere de birkaç lokma yiyerek üzerine bir fincan çay içmenin faydalı olacağını söyler. Namık Kemal, tıbbî açıklamaların yanı sıra halk hekimliğini içeren bu önerilerle birlikte bedeninin korunmasına ilişkin tedbirleri de sıralar. Namık Kemal'in semizotu ile ilgili önerisi de Behçet Efendi'nin *Kolera Risalesi*'nde geçmektedir. Fanilasız gezilmemesini, kasıklardan midenin üzerine kadar yün bir kuşak bağlanmasını, soğuk almamaya veya bulantı ve başka hastalıklara yakalanmamaya çalışılmasını; eğer bir şekilde hasta olunursa hemen afyon-ruhu ile nane ruhunun karıştırılmasının faydalı olacağını dile getirir. Namık Kemal'in bedeninin sıcak tutulmasına ilişkin önerileri, kolera İstanbul'da ilk görülmeye başlandığı zaman *Takvim-i Vekâyi*'de yayımlanan uyarılarla benzerlik göstermektedir. Öte yandan Namık Kemal'in kolera ile ilgili görüşlerinden biri de koleranın "vücûttan sârî olmayıp, havada cârî bir hâl" (Namık Kemal, 2013a, s.26) olmasına dairdir. Bu, aslında koleranın bulaşıcılığı ile ilgili bir tespiti de içermektedir. Bu bağlamda koleranın havadan bulaşma ihtimaline karşın, evdeki havanın sürekli temiz tutulması ile ilgili halk sürekli uyarılır.

Namık Kemal de Leskofçalı Galib'e yazdığı mektubunda eğer bir evde kolera görülürse hastalığa yakalanan ya da bu yüzden ölen kişinin yol açtığı kokunun havayı daha bozacağını ve hane halkı için tehlike oluşturacağını ifade eder. Bunun için de bir çözüm önerisi vardır: Fazâlatın üzerine yanmamış kireç ile su dökülmesi ve ölünün bulunduğu yerde ya da bütün evde servi yakılması gerekmektedir (Namık Kemal, 2013a). Namık Kemal'in servi yakılmasına dair önerisi *Kolera Risalesi*'nde geçtiği gibi, fazâlatın üzerine kireç dökülmesi de yine devrin bulaşıcı hastalık uygulamalarına ilişkindir.

Namık Kemal'in edebiyat tarihi açısından önemli birer belge hükmündeki mektuplarında; devrin salgın hastalıklarına dair sosyolojik bilgilerin yer alması, hastalığın etki alanının ve boyutlarının ne kadar genişlediğini göstermesi bağlamında önemlidir. Zira Namık Kemal'in kolera dikkati, toplumsal ve idari bazı önerileri de içermektedir. Söz gelimi, sokaklarda satılan sebze ve meyvenin yenilmesinden ve bunların gümrüklerden geçmesine engel olunmamasından şikayet eder. Bununla birlikte bu satılan malların esnaf elindeyse denize atılması ya da zabıta memurları

arasında bölüştürülmesi ve kutuculara birkaç bin tabut yaptırarak hamalların arkasında şunun bunun gözü önünden geçirilmesini de eleştirir. Ayrıca mahalle içlerine birkaç hastane kurmakla hastalığın hem mahalle halkına yayılmasına sebep olacağını hem de bir saatlik yerlerde tutulan hastaların izin belgeleri ile caddelerden geçirilmelerinin insanları dehşete düşürdüğünü ifade ederek tedbir yöntemleri ile ilgili de eleştirilerde bulunur. Hastaların “Allah için, bir fincan su” (Namık Kemal, 2013a, s.27) diye bağırduklarını mektubuna yazması ise salgının dehşetini yansıtan söylemleri içermektedir.

Namık Kemal, belediye dairesinin hizmetlerini eleştirdiği bir yazısında da fu-kara halkın ödediği vergilerin karşılığını alamamasını; “Hâlâ Kasımpaşa Deresi ko-lera yetiştirmekte Ganj nehrine meydan okuyor” (Namık Kemal, 2005, s. 503) ifadelerinde görüleceği üzere Kasımpaşa'nın belediye tarafından temizlenmemesi ve koleraya yol açması bağlamında dile getirir. Nitekim “Kasımpaşa Deresi civarında yüksek tepelerde bulunan mahallelerin atık suları bu dereye toplanmaktaydı. Za-man zaman temizleme çalışması yapılmasına rağmen Kasımpaşa bu yüzden bir ko-lera odağıydı” (Yıldırım, 1994, s. 46). Zira kolera, açıktan akan kirli sularla özdeşleşmiş bir hastalıktır. Kasımpaşa'nın da kolera salgınlarından en çok etkilenen semt-lerden biri olarak kayıtlara geçmesi, Namık Kemal'in böyle bir yorum yapmasına sebep olmuş olmalıdır.

Namık Kemal'in eleştirilerinden beden sağlıklarına dikkat etmeyen bilinçsiz in-sanlar da nasibini alır. Bu bağlamda Namık Kemal, halkın bilinçsizce doktorların yasakladığı yiyecekleri yemeye devam ettiğini hatta hırslarından patlıcanı pişirme-den yiyenlerin bile olduğunu şaşkınlıkla gördüğünü ifade eder (Namık Kemal, 2013a). Namık Kemal, halkın kolera zamanında patlıcan yemesini 1872'de *İbret* gazetesinde yayımlanan “Nüfus” makalesinde de eleştirir. Nitekim “hıfz-ı sıhhat esbabında kusur halkımızın lâzıme-i şânı gibidir” (Namık Kemal, 2005, s.76) ifa-deleriyle halkın tedbirsiz davranmasını eleştiren Namık Kemal, kolera zamanla-rında bile akıllı olarak anılan zevâtı dahi patlıcan ve karpuz yemekten men etmenin kale fethetmekten daha güç olduğunu dile getirir. Namık Kemal'e göre halkın ölüm konusunda kaza ve kaderden kaçmama hususundaki tevekküllerinin tedbir almala-rını engellemesi de yanlış bir itikattan kaynaklanmaktadır:

“Hıfz-ı sıhhat esbabında kusur halkımızın lâzıme-i şânı gibidir. Cenâb-ı Hak saklasın, kolera zamanlarında bile bayağı ukalâmızdan addolunan zevâtı karpuz ve patlıcan yemekten men'e muktedir olmak kaleler fethetmekten müşkil görünür. Bu ise ecel meselesince halkın zihninde takarrur eden bir yanlış itikaddan neşet etme-dir” (Namık Kemal, 2005, s.76).

Namık Kemal, *İbret* gazetesinde yayımlanan ve görenekleri daimi bir eza olarak eleştirdiği “Görenek” başlıklı yazısında da göreneklerin akla galip gelmesini karantinaya karşı olanların bilinçsizlikleri üzerinden açıklar:

“Görenek akla galebe etmiş. Bugün ekseriyat nazarında ihtira’ât-ı cedidenin he-men kâffesi bidat ve binaenaleyh muzırr addolunuyor. Hatırda değil midir ki ilel-i sâriyenin men’i intişârında –bi-emrillâhi te’alâ- tesiri fennen sabit olan karantina usulü buralarca kabul olunduğu zaman az kaldı sevâhilmizim umumunda ihtilâller kopacaktı” (Namık Kemal, 2005, s.468).

Namık Kemal’in kolera dikkati *İbret*’te yayımlanan “Hukuk” makalesinde de görülür. Bu makalesinde farklı hukuk tanımlarından bahseden Namık Kemal, “ekseriyatın menfaati hangi fiilde ise hak odur” (2005, s. 54) şeklindeki hak/hukuk tanımını koleranın merkezi olarak görülen Hindistan örneği üzerinden eleştirir. Koleranın dünyaya Hindistan’dan yayıldığını hatırlatan Namık Kemal, kolera yüzünden insanların öldüğünü, sahillerde karantina uygulandığını ve ticaretin de zarar gördüğünü söyler. Ancak bu yüzden Hindistan’ın daimi bir hapis altında tutulamayacağını ima ederek söz konusu hukuk anlayışını çürütmeye çalışır.

Osmanlı Devleti’nin kolera salgınlarına sürekli maruz kalması, Namık Kemal’in 1875’te Magosa’da sürgündeyken yakın dostlarından Zeynel Âbidin Reşid’e yazdığı bir mektubunda da kayıtlanan bir durumdur. Bu mektubunda, Suriye’de kolera olduğunu ihtimal ki o sırada bulunduğu Magosa’ya da sıçrayacağını, buz makinesine ihtiyaç duyduğunu, kış şartları yüzünden buz makinasının bulunamadığını fakat kolera havadisi üzerine bu sene bulunmasını ümit ettiğini yazar (2013a, s.394). Namık Kemal’in sözünü ettiği salgın, 1876’da İstanbul’da binlerce insanın ölümüne sebep olan salgın olmalıdır.

Namık Kemal’in koleranın Magosa’ya sıçramasından duyduğu endişede o sıralarda Magosa’da yayılan sıtmaya yakalanmasının ve bünyesinin güçsüz kaldığını düşünmüş olmasının da etkisi olabilir. Namık Kemal’in, aynı yıl Magosa Mutasarıfı Aziz Paşa’ya yazdığı mektubunda da Suriye taraflarında dehşet saçan kolera faciasının Magosa’ya sıçraması hususunda halkın endişelerinin Kaymakam Ârif Efendi’nin gayretleri ile ortadan kaldırıldığını ifade ederek teşekkürlerini iletmesi, devletin aldığı tedbirleri takip ettiğini/gözlemlediğini göstermektedir (Namık Kemal, 2013a). Namık Kemal, bu gözlemleri neticesinde sıtma tedavisindeki uygulamaların ve tıbbî yardımların kolera hususunda halkın kaygılı bekleyişlerini ortadan kaldırdığını söyler.

Namık Kemal, toplumsal sorunlarla ilgili sert ve eleştirel bakışını kolera salgınıyla ilgili ifadelerinde sıklıkla yinelediği gibi sadece halkı değil halkı yönlendirmesi

gereken kişileri de eleştirir. Nitekim 1878’te sürgünde bulunduğu Midilli’den Kapitan Hüsnü Efendi’ye yazdığı mektubunda, kolera salgınındaki tutumları üzerinden vaizleri eleştirir. Kolera çıktığı zaman “halkın dünyada ne kadar muzır şey var ise yeyip de gebermeğe ettiği meraka bir çare bulmak için” (Namık Kemal, 2013b, s.280) bir vaizi geceler boyunca bilgilendirip yönlendirdiklerini, sağlıkla ve tıpla ilgili ne kadar şer’i emir varsa müzakere ettiklerini, camide bir kere anlatıldıktan sonra gazetelerde neşrederlerse halkın nefes belasından kurtulacağını düşündüklerini ancak Şehzâde Câmî’nde vaaz veren vaizin, saç uzatmak, fes giyinmek gibi meselelerden bahsedip asıl anlatmasını istedikleri konuya değinmediğini sert ve alaycı bir dille ifade eder (Namık Kemal, 2013b). Öte yandan daha önce kaleme aldığı “Nüfus” başlıklı makalesinde de halkın kolera ile ilgili tutumunun yanı sıra vaizleri de eleştirir. Vaizlerin camilerde kıssahanlık edeceklerine dünya ve ahirete fayda sağlayacak şeylerden bahsederlerse halkın bilinçleneceğini ve tevekkülle ilgili yanlış düşüncelerin ortadan kalkacağını ve böylelikle halka hizmet edilmiş olacağını ifade eder (Namık Kemal, 2005).

Namık Kemal’in kolera salgını sırasında eleştirdiği hususlardan biri de doktorlar arasında görüş birliği olmamadır. Mizahi içerikli bir dergi olan *Diyojen*’de yayımlanan bir yazısında doktorların kolera tedavisiyle ilgili farklı fikirler beyan etmelerini bir kıraathanede, ellerindeki gazetelerle sürekli yorum yapan insanların konuşmaları üzerinden yansıtır. Kolera ile ilgili doktorların sürekli tutarsız şeyler söylemelerinden yakınan insanlara kulak veren Namık Kemal, kolera tedavisi ile ilgili halk arasında dolaşan rivayetleri de öğrenir:

“Bazıları sert rakı içmeli demiş. Bazıları hayır ispirotoya dâir meşrubat muzırrdır demiş kimi katran buğusu olmalı demiş. Kimi de hayır çör çöp yakmalı dermiş. Kimi çürük ham meyve yememeli kimisi de evet hiçbir şey yememeli dermiş. Bazıları yağmur yağarsa fenadır, bazıları da bilakis yok yağmalıdır diyor. Bazısı da sokaklara katran dökmeli dermiş (Diyojen’de) yok yüzlerine sürmeli diyor. Artık birçok mış’lardan sonra atalarımızdan gördüğümüz ve öteden beri ilâc-ı hassımız bulunan ihlamur ve hatmi çiçeğiyle hatm-i kelim ve mahud bizim babadan miras yün kuşaklara karar vermişler. Şimdi doktorların kangısının kavline bakmalı [...]” (Namık Kemal, 1287, s.2).

1883’te Menemenli Rıfat Bey’e Midilli’den gönderdiği mektubunda da kolera yüzünden karantinada olduklarını ve yeni kurtulduklarını yazan Namık Kemal’in karantinadan huzursuz olduğu ve hastalığa yakalanmaktan endişe ettiği anlaşılmaktadır. Namık Kemal’in sözünü ettiği karantina, 1883’te Bombay’dan başlayıp “bu yılın Haziranında Dimyat ve sonra da tüm Mısır’a sirayetle, 28. 616 kişinin vefatına

sebeplere ol[an], [a]rdından Mısır üzerinden Akdeniz limanlarına sıçraya[n]” (Ayar, 2007, s.17) kolera salgınıyla ilgili olmalıdır. Karantina uygulaması yüzünden gemilerin limanda bekletilmesi posta işlerinin ciddi anlamda aksamasına yol açmaktadır. Eylül 1883'te Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektubunda bu durumu; “karantina, posta işlerine o derece şaşkınlık verdi ki, vapurun ne vakit geleceğini, ne vakit gideceğini kimse bilmiyordu” (Namık Kemal, 2013c, s.317) ifadeleriyle açıklar. Öte yandan postanın gecikmesini Eylül 1883 tarihinde kızına gönderdiği mektubunda dile getirirken yine karantina yüzünden vapurun geliş saatlerinin belirsizliğinden şikayetini dile getirir. Namık Kemal'in bu mektuplarından kolera yüzünden karantina uygulamalarının uzun süre devam ettiği ve halkın hayatını etkilediği anlaşılmaktadır.

Ağustos 1885'te kızı Feride Hanım ve damadı Rifat Bey'e Rodos'tan yazdığı mektubuna da “Mektûblarınızı aldım. Allah, koleranın belasını versin” (2013d, s.270) ifadeleriyle başlaması içinde bulunduğu ruh hâlini yansıtmaktadır. Ancak önceki mektuplarından da anlaşıldığı üzere kolera'yı gündemine alması hastalık endişesinin yanı sıra posta işlerinin karantina yüzünden aksamasına ilişkindir. Kızı Feride'ye yazdığı Eylül 1885 ve yine kızı Feride ve damadına yazdığı Ekim 1885 tarihli mektuplarında da aynı şekilde karantinadan rahatsızlığını dile getirir. Söz konusu rahatsızlığını; “aman kızım, sahihan bu karantina bizim hiç mi yakamızı bırakmayacak; her vakit mi hepimizi iz'aca mecbur olacak. Allah belasını versin, vücudunu yeryüzünden kaldırsın, Ne diyelim” (Namık Kemal, 2013d, s.274), “Bu hınzır karantina ile nasıl edeceğiz bilemem” (Namık Kemal, 2013d, s.279) ifadeleri ile yansıtır.

Aralık 1885'te kızı ve damadına yazdığı mektupta da onların mektup beklemediklerine dair sitemlerine; “Mektubu ne ile gönderelim; biz (bir) İskenderiye karantina belası çıktı. [...] Hele elhamdulillah şimdi o musibet karantina def oldu. Bundan sonra inşa'allah her hafta konuşuruz” (Namık Kemal, 2013d, s. 285) ifadeleriyle cevap verir. Öte yandan damadına yazdığı 16 Eylül 1885 tarihli bir mektubunda ise “koleradan bahs ediyorsun” (Namık Kemal 2013d: 275) demektedir ki muhtemelen Rifat Bey, Osmanlı sınırlarındaki kolera salgını hakkında bir şeyler yazmış olmalıdır. Namık Kemal de “[...] Avrupa'nın mikrop ve aşı merakı hastalığı burarlarda bütün-bütün idâme edecek gibi görünüyor” (Namık Kemal, 2013d, s. 275) şeklindeki yorumuyla Avrupa'nın kolera tedavisine ilişkin görüşlerini dile getirir.

Sonuç

Bulaşıcı bir hastalık olan kolera, 1822'den itibaren müteaddit zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında görülmüş ve halk sağlığını ciddi anlamda tehdit eden ve binlerce kişinin ölümüne sebep olan bir hastalık olarak kayıtlara geçmiştir. Bu bağlamda devlet, koleranın bulaşma hızını ve hastalığın ölümcül etkilerini kontrol altına alabilmek için tedbirler almış, gazetelerde halk bilgilendirilmeye çalışılmış, hekimler tarafından kolera risaleleri yazılmıştır.

Tanzimat edebiyatının kurucu aydınlarından Namık Kemal de 1840-1888 arasındaki kısa ömründe 1865'ten itibaren tanık olduğu kolera salgınlarının bireysel ve toplumsal etkilerini, hususî mektuplarında ve gazete yazılarında dile getirmiştir. Namık Kemal, üstadı Leskofçalı Galib'e yazdığı mektuplarında koleranın İstanbul'daki dehşet görüntülerinden bahsettiği gibi özellikle yakın dostu Refik Bey'in kolera yüzünden vefat etmesinin yol açtığı derin teessürü de anlatmıştır. Öte yandan Leskofçalı Galib'e koleradan korunması için tavsiye ettiği hususlar, sadece tıbbi olarak değil aynı zamanda halkın da koleraya karşı alternatif çözüm çarelerini göstermesi açısından mühimdir. Namık Kemal, kolera hususunda halkın tedbirsizliğinin yanı sıra devletin yeteri kadar önlem almamasını da eleştirir.

Kırk sekiz yıllık hayatının önemli bir kısmını sürgünde geçiren Namık Kemal, sürgünde bulunduğu Magosa, Rodos, Midilli ve Sakız'dan ailesine ve yakın dostlarına gönderdiği mektuplarında da koleradan ve karantina uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Namık Kemal'in karantina uygulamalarından duyduğu rahatsızlık ise sosyal hayatın aksamasına ilişkin imaları içermektedir. Bu çerçevede özellikle karantina yüzünden postaların gecikmesi Namık Kemal'i en çok rahatsız eden hususlar arasındadır.

Kaynakça

- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devletinde kolera*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (A Kuyuş, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (2002). *Son asır Türk Şâirleri*. Cilt. 4., (İ Başbuğ, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, O. (2020). Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri. (M. Şeker, A. Özer, C. Korkut, Ed.). *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, Türkiye Bilimler Akademisi.
- Koloğlu, O. (2005). Osmanlı basınında 1865 kolera salgını. İstanbul sağlık konferansı ve Mirza Malkom Han. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. 6(2), 139-150.
- Kuntay, M. C. (2010). *Namık Kemal*. Cilt 1. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Namık Kemal (20 Teşriniiivevel 1287). [başlıksız]. *Diyojen*. 66,1.
- Namık Kemal (2005). Nüfus. (N. Yılmaz Aydoğdu, İ. Kara, Haz.), *Osmanlı modernleşmesinin meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Namık Kemal (2013a). *Namık Kemal'in hususi mektupları I*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (2013b). *Namık Kemal'in hususî mektupları II*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (2013c). *Namık Kemal'in hususî mektupları III*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (2013d). *Namık Kemal'in hususî mektupları IV*. (F. Abdullah Tansel, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal (21 Eylül 1865). [başlıksız]. *Tasvir-i Efkâr*. 332, 1-2.
- Recâizâde Mahmut Ekrem (1997). *Bütün eserleri II*. (İ.Parlatır, N. Çetin, H. Sazyek, Haz.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi,
- Yıldırım, N. (2006). Osmanlı coğrafyasında karantina uygulamasına isyanlar. *Toplumsal Tarih*, 150, 18-27.
- Yıldırım, N.(1994). Kolera salgınları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.